

Išėjo XLI Lietuvių kalbotyros klausimų tomas, skirtas onomastikai. Pervertus nuo 1957 m. pradėto leisti tęstinio leidinio, skirto specialioms dialektologijos, fonetikos ir kitiems lietuvių kalbotyros klausimams, tomas, galima matyti, kaip keitėsi žurnalas. Prisimintina, kad nuo VII tomo „Lietuvių kalbotyros klausimai“ tampa daugiau teminiai, pradedama spausdinti mokslinių konferencijų medžiaga. Nuo XXX tomo skelbiama Lietuvių kalbos instituto kronika, kuri vėliau įsitvirtina nuolatiniame apžvalgų, recenzijų ir pastabų skyrelyje. Leidinio tomai eina daugiau nei 40 metų; juose savo darbų yra paskelbę ar bent yra paminėti beveik visi Lietuvos kalbininkai.

Kuo šis Lietuvių kalbos instituto išleistas žurnalo tomas yra ypatingas ir skiriasi nuo ankstesniųjų? Pirmiausia pažymėtina, kad XLI LKK tomas jau vadinamas „Acta Linguistica Lithuanica“, pateikiant ir jo lietuvišką pavadinimą „Lietuvių kalbotyros klausimai“. Tik gaila, kad pavadinimo keitimas nebuvo sėkmingas – viršelyje išspausdintame lotyniškame užrašė įsivėlė klaida – *Linguistica Lithuanica* parašyta pirmosiomis mažosiomis raidėmis. Onomastikai skirtame leidinyje šalia žinomų vardyno tyrėjų Vitalijos Maciejauskienės, Marijos Razmukaitės, Grasildos Blažienės, dialektologo Aloyzo Vidugirio straipsnius skelbia ir jaunesni mokslininkai Laimutis Bilkis, Daiva Deltuvienė, Alma Ragauskaitė, Aušra Žemienė. Tai trečias LKK tomas, skirtas onomastikai (plg. ankstesnius XXI, XXXII tomas), nors pavienių onomastikos straipsnių ir recenzijų yra pasirodę ir kituose leidinio tomuose. Pirmuosiuose sporadiškai pasirodančiuose LKK tomų onomastikos straipsniuose dėmesys skiriamas toponimikai (ypač A. Vanago ir B. Savukyno darbai), o vėlesniuose (nuo XVII tomo) yra straipsnių ir iš antroponimikos, nors iš „Lietuvių onomastikos tyrinėjimų“ tomo (XXI) matyti, kad aktualūs ir toponimai. Vardyno tyrėjams yra svarbus ir XX tomas, kur nemaža vietos skiriama Kazimiero Būgos onomastikos darbams. Antrame ir trečiame teminiuose LKK onomastikos tomuose (XXI, XXXII) straipsnių iš antroponimikos ir toponimikos yra paskelbta apylygiai. Beje, visus tris tomas sieja Aleksandro Vanago vardas – jo būta pirmųjų dviejų onomastikos tomų atsakomuoju redaktoriumi, o trečiasis teminis tomas jau skirtas jo atminimui.

Recenzuojamą leidinį sudarė L. Bilkis, V. Maciejauskienė ir M. Razmukaitė, iš jų pastarosios dalyvavo sudarant ir ankstesnius du onomastikos tomas. Leidiniu pagerbiamas A. Vanagas, daug nusipelnęs lietuvių onomastikai, buvęs tomo sudarytojų bendradarbis ir mokytojas. Pagarbą A. Vanagui ypač akcentuoja L. Bilkis; tomo pratarmėje vietoj pasigestinos publikacijų apžvalgos jis pateikia A. Vanago bibliografijos sudedamųjų dalių smulkų sąrašą.

Tome spausdinamą A. Vanago (1934–1995) bibliografiją sudarė L. Bilkis, V. Maciejauskienė ir A. Ragauskaitė. Kruopščiai ir nuoširdžiai padirbėję sudarytojai savo žodyje aktualizuoja mokslininko nuopelnus lietuvių kalbotyrai. Jo onomastikos darbai laikomi K. Būgos darbų tąsa. Kaip teigia bibliografijos rengėjai, „nuolat norėjosi lyginti ir tikrinti, kas tiktų pasakyti apie abiejų mokslininkų nuopelnus lietuvių kalbotyrai, o svarbiausia – onomastikai“ (p. 4). Bibliografiją sudaro mokslininko knygos, straipsniai, recenzijos, interviu, pokalbiai ir kt.; nurodomi darbai, kurių sudarytoju, redaktoriumi, redakcinių kolegijų (bibliografijoje vartojama *redkolegija*, p. 40) nariu, konsultantu ar kt. jis buvęs. Skelbiama, kuriems disertantams jis vadovavo, yra straipsnių apie A. Vanagą sąrašas. Bibliografijos pabaigoje pateikiamos rodyklės. Labai neįprastai A. Vanago bibliografijoje atrodo vietovardžių ir asmenvardžių, paminėtų straipsnių pavadinimuose, rodyklė. Atrodo, kad prasmingiau būtų sudaryti sąrašą ne tik menkos dalelės vietovardžių ir asmenvardžių, fiksuotų straipsnių pavadinimuose, bet ir daugelio šimtų kitų vietovardžių ir asmenvardžių, nenurodomų pavadinimuose. Du puslapius užimanti rodyklė, rodos, nėra reikalinga bibliografijai – A. Vanago rašyta apie daug daugiau asmenvardžių ir vietovardžių; o ieškantys vienos ar kitos, pvz., hidronimo, etimologijos turės perverti visą krūvą jo darbų.

Didžiąją tomo dalį užima straipsniai. Jų aptarimą norisi pradėti nuo istorinės antroponimikos darbų. V. Maciejauskienė (p. 108–144) aptaria moterų įvardijimų užrašymo atvejus iš XIX a. šaltinių. Kaip rodo ankstesni autorės tyrimai, XVIII a. dvinaris moterų įvardijimas nebuvo galutinai nusistovėjęs – moterų užrašymas vardu ir pavarde dar nebuvo norma. Užrašymo įvairovę dažnai lemia šaltinių specifika, galbūt net juos rašęs asmuo. Straipsnyje autorė remiasi 6 tūkstančiais užrašymų skirtinguose dokumentuose. Moterų įvardijimų panašumams ir skirtumams iš-

ryškinti šaltinius autorė skirsto į administracinius juridinius ir bažnytinius. V. Maciejauskienė teigia, kad nyksta pavardžių užrašymo skirtumai, kurie buvo matyti ankstesnių amžių skirtingo pobūdžio šaltiniuose. Šaltinių duomenys liudija, kad XVIII a. baigusios formuotis pavardės XIX a. dar ne visada buvo svarbiausias ir būtinas visų asmenų įvardijimo narys. Tėvo vardo nuoroda dažniausiai pateikiama, kai minimos netekėjusios moterys. Autorė išskiria svarbiausius lietuvių moterų įvardijimo būdus – dviem asmenvardžiais (vardas ir pavardė) įvardijamos ir ištekėjusius, ir netekėjusios moterys, trimis (moters vardas, mergautinė ir bendra su vyru pavardė) – dažniausiai ištekėjusios moterys. Moterų įvardijimų įvairavimo priežastis, pasak autorės, yra jų skirtinga visuomeninė padėtis ir priklausomybė nuo vyro.

A. R a g a u s k a i t ė (p. 145–158) nagrinėja XVI a. II pusės Kauno miestiečių lietuviškos kilmės asmenvardžius. Ištirta 900 Kauno vaito knygos užfiksuotų dvinarių miestiečių įvardijimų, 24% jų antrųjų narių sudaro lietuviški antrieji asmenvardžiai. Autorė aiškiai diferencijuoja lietuviškos ir nelietuviškos kilmės asmenvardžius (prietariama V. Maciejauskienės teiginiui – lietuviški yra tik tie, kurie kilę „iš genetiškai savų lietuvių kalbos žodžių“ (p. 147); skirsto juos į patroniminės ir nepatroniminės kilmės; pateikia būdingesnius lietuviškų asmenvardžių slavinimo atvejus. Struktūriškai nagrinėjami lietuviškos kilmės asmenvardžiai skirstomi į lietuvių senuosius dvikamienius asmenvardžius, jų trumpinius bei trumpinių priesagų vedinius ir pravardinius asmenvardžius. Rekonstruotų asmenvardžių gretinimas su dabartiniais vardais ir pavardėmis suponuoja vieną iš išvadų, kad 64% jų funkcionuoja ir šiandien.

A. Ž e m i e n ė (p. 223–231) nagrinėja 1769–1822 m. Ragainės bažnyčios santuokų registracijos knygoje užrašytų vyrų pavardžių darybą. Aprašius nagrinėjamą šaltinį, pateikus asmenų užrašymo pavyzdžių, aptariama pavardžių darybos samprata. Pavyzdžiui, teigiama: „Kalbėti apie pavardžių darybą (vertinant ją bendrinių žodžių darybos požiūriu) nėra pamato. V. Maciejauskienė linkusi šiam reikalui vartoti net kitą sąvoką – „pavardžių darybos tyrimo specifika“ (plg. „skirtingos darybos pavardžių kilmės specifika“) ar pan. (M a c i e j a u s k i e n ė 1991:205)“ (p. 225). Iš citatos matyti, kokį sąmyšį kelia iš konteksto išplėsta frazė, kurią autorė sureiškė ir paskelbė sąvoka. Nors autorės nuomone, „pavardė, atsiradusi iš patronimo, nėra (išryškinta mano – D. S.) ve-

dinys, ji tik turi vienokį ar kitokį afiksą“ (p. 225), tačiau vėliau teigiama, kad pavardės „yra sudarytos (išryškinta mano – D. S.) su lietuviška patronimine priesaga *-aitis...*“ (p. 226). Pavardės A. Žemienės skirstomos pagal formantus: su lietuviška patronimine priesaga *-aitis* ir jos variantais bei su deminutyvinėmis, *-sk-* tipo, patroniminėmis – lietuviškomis *-on(i)s*, *-ūn(a)s* ir slaviška *-ovič* – priesagomis. Pavardės su priesaga *-aitis* ir jos variantais yra vyraujantis pavardžių struktūros tipas. Straipsnyje atskirai pateikiamos pirminėmis laikomos pavardės, kurių grupėje problemiškausias autoriui atrodo pavardės su priesaga *-iškis*, nes jos gali būti ir ne pirminės. Yra svarstyta, kodėl autorė pirminėmis laiko tokias pavardes kaip *Lekfzewis*, *Oginskis*, *Stakelys*, *Szateika* (p. 229) ir kt.; kodėl pavardžių variantai atrodo traktuojami kaip atskiros pavardės, pvz.: *Barruczki*, *Baruczki*, *Barutzki* (p. 228–229) ir kt. Turbūt tokių klausimų nekiltų, jeigu didesnis dėmesys būtų kreipiamas į pavardės pamatinę leksemą ir pavardės bent šiuo aspektu būtų suskirstytos į grupes. Tačiau straipsnis apie Mažosios Lietuvos pavardžių darybą yra aktualus, kadangi šios srities darbų nėra daug (plg. G. Kiškienės tyrimus).

L. Bilkio, M. Razmukaitės (ir A. Vidugirio) darbai yra iš toponimikos. L. B i l k i s (p. 51–95) analizuoja lietuvių priesaginius deminutyvinius helonimus, kurie sudaro 31% (3262) visų priesaginių helonimų. Beje, helonimai yra pakankamai maži, tik L. Bilkio tirta sritis. Ši deminutyvinių helonimų analizė yra J. Senkaus, A. Vanago pradėtų vandenvardžių tyrimų tęsa. Straipsnyje nusakomi svarbiausi lietuvių deminutyvų darybos bruožai, pateikiamos deminutyvinių helonimų darybos analizės problemos. Autorius pasirinko poziciją laikyti priesaginiais deminutyviniais ir tokius helonimus kaip *Balelė*, *Raistukas*. Argumentuojama, kad „absolūti dauguma deminutyvų, teoriškai galinčių būti pamatiniais žodžiais, nėra nominaciniai nomenklatūriniai **geografiniai terminai**“ (p. 52). Autorius darybiškai analizuoja kalbamuosius helonimus: skiria vedinius su 33 lietuviškomis (baltiškoms) ir slaviškomis priesagomis, šios grupės dar skirstomos į mažesnes grupes pagal priesagas ir pamatinių žodžių semantiką. Straipsnio trūkumas – nenuoseklus pamatinių žodžių traktavimas. Pasitaiko atvejų, kai vienoje grupėje pamatiniai apeliatyvai laikomi fiziografiniais terminais, pvz.: *eglynas* (p. 57), *karklynas* (p. 58), *samanynas* (p. 58) ir kt.; o kitoje – jie jau skiriami priekuopą reiškiančių vietų pavadinimų (žr. p. 74 mi-

nėtus apeliatyvus). Šie trūkumai nėra menki, nes iškreipia autoriaus išvadose pateiktus statistinius duomenis. Netikslumų pasitaiko ir pamatinių žodžių pateikimo atvejais. Nors autorius ir teigia, kad nurodo tik mažiau lietuvių kalboje paplitusių apeliatyvų reikšmes, tačiau pasitaiko ir tokių atvejų, kai to paties pamatinio žodžio reikšmė vienoje grupėje nurodoma, kitoje – ne, plg.: *rūda* (p. 55, 59 ir 62), *šilas* (p. 59 ir 62), *tyras* (p. 59, 62 ir 80) bei kt. Be to, kyla klausimas, kuo remiantis nustatyta, kurie lietuvių kalbos apeliatyvai yra labiau paplitę? Problemiškos atrodo ir išskirtos helonimų grupės, atsiradusios iš įvairių daiktų pavadinimų pagal tam tikrą panašumą – dažnai nėra aišku, kokiais kriterijais remdamasis autorius vieną žodį priskyrė konkrečiai grupei. Gaila, kad lietuvių deminutyvinių helonimų L. Bilkis nesieja tirti chronologiniu požūriu; juolab kad straipsnio pradžioje, remdamasis S. Ambrazu, nurodo lietuvių deminutyvų sluoksnius. Šitokia analizė leistų pateikti tikslesnių duomenų apie senos kilmės deminutyvinių helonimų formavimąsi ir senųjų helonimų priesagų ryšius su pamatiniais žodžiais. Straipsnyje helonimų priesagų paplitimas yra lyginamas su hidronimų priesagų paplitimu, išvadam pateikiama daug statistikos duomenų – procentų ir lentelių; autorius teigia, kad produktyviausi helonimai yra su priesaga *-el-*.

M. Razmukaitės straipsnyje (p. 159–201) aptariami visi vieno darybos tipo Lietuvos priesaginiai oikonimai – vediniai iš asmenvardžių bei apeliatyvinių asmenų pavadinimų. Šis darbas yra tąsa ankstesnių autorės straipsnių – pakankamai išsamiai yra aptarti ir kitų darybos tipų priesaginiai oikonimai (vediniai iš apeliatyvų, vandenvardžių ir iš kitų oikonimų). M. Razmukaitės nuomone, tiriamąją medžiagą sieja vidiniai procesai – transonimizacija ir toponimizacija. Asmenvardžiai ir apeliatyviniai asmenų pavadinimai gali būti jungiami į vieną grupę pagal tų pačių priesagų vartojimą sudarant oikonimus. Pamatiniai žodžiai yra kriterijus oikonimų skirstymui į grupes. Skiriami 38 priesagų vediniai iš senųjų dvikamienių asmenvardžių, vediniai iš apeliatyvinių asmenvardžių bei apeliatyvinių asmenų pavadinimų, vediniai iš krikščioniškų asmenvardžių bei vediniai iš kitų kalbų nekrikščioniškų asmenvardžių. Svarbu, kad autorė nagrinėdama vietovardžius ar priskirdama asmenvardžius tam tikroms grupėms nėra kategoriška – yra pateikiama ir kitokių jų aiškinimo galimybių. Prieinama prie išvados, kad vedinių gausumą le-

mia pamatinė leksema. Labiausiai yra paplitę priesagos *-išk-* derivatai, todėl *-išk-* yra laikytina būdingiausia iš asmenvardžių padarytų oikonimų priesaga. Autorė pastebi, kad slaviškos priesagos dažniau vartojamos darant oikonimus iš krikščioniškos ir svetimos kilmės nekrikščioniškų asmenvardžių; jų paplitimą M. Razmukaitė sieja su krikščionybės įsigalėjimu, krikščioniškų ir kitokių vardų antplūdžiu į Lietuvą.

A. Vidugiris (p. 202–222) pateikia Lazūnų krašto žmonių vartojamų vietovardžių abėcėlinį sąrašą. Jis atsisako mokslinio vietovardžių nagrinėjimo motyvuodamas, kad daugelis jų nesisiskiria nuo kitų lietuvių kalbos ploto vietų vardų (p. 205). Sąrašė įtraukti net tolimesnių miestų, sostinių bei kitų šalių vardai. Kyla klausimas, ar iš šios publikacijos yra kokios naudos lingvistikai. Kad Lazūnų žemėse gyventa lietuvių ir kad vyko ir vyksta vietovardžių slavinimas, yra žinoma ir taip. O vietovardžių slavinimo analizė tikrai būtų naudinga mokslui; ją būtų įdomu palyginti su vietovardžių slavinimu raštuose ar pan.

G. Blažienės ir D. Deltuvienės straipsniai priskirtini istorinei toponimikai. G. Blažienė (p. 96–100) remdamasi rankraščiniais šaltiniais analizuoja Sembos vietovardžius – nagrinėja jų kilmę ir darybą. Straipsnyje aptariami naujai atrasti Sembos vietovardžiai (iš viso 21), kurie dar nebuvo patekę į prūsų vardyno tyrėjų akiratį. Savo tyrimais G. Blažienė gražiai papildė ankstesnius savo prūsų žemių vietovardžių tyrimus ir tęsia Prūsijos vietovardžių tyrėjų Gerulio, Trautmanno ir kt. tradicijas.

D. Deltuvienės (p. 101–107) straipsnyje aptariami Rytprūsių foliantuose surasti jokiuose Rytų Prūsijos vietovardžių sąrašuose ar žinynuose neregistruoti sudurtiniai oikonimai (dūriniai) su antruoju sandu *-kehmen / -keimen* ir *-lauken*. Autorė bando klasifikuoti rastus 28 oikonimus pagal jų sandų pamatinį žodį. Tačiau analizė ne visuomet yra vykusi ir tiksli. Oikonimas *Groß Szirbkehmen* (p. 103) analizuojamas kartu su kitais dūriniais, tačiau tai visų pirma sudėtinis oikonimas, kurio antrasis žodis yra dūrinys. Dūrinio pirmasis sandas autorės kategoriškai siejamas su bendrinio žodžiu *širšė*. Toks siejimas nėra visiškai pagrįstas, kadangi oikonimas galėjo atsirasti ir iš pravardinės kilmės asmenvardžio **Širšė*, **Širšius*, **Širšys* ar pan., kuris kildintinas iš atitinkamo apeliatyvo. Tai, kad šio asmenvardžio nėra „Lietuvių pavardžių žodyne“, dar neįrodo, jog tokios pravardės nebūta. Juolab žinoma, kad nemažai vie-

tovardžių yra atsiradę iš asmenų pavadinimų, kurie gali būti neužfiksuoti šaltiniuose. Oikonimo *Biberlauck* pirmasis sandas siejamas su vok. apeliatyvu *Biber* (: *Bieber* „bebras“), tačiau rimtai svarstyti, ar nebūta pravardinio vokiečių asmenvardžio **Bieber* varianto **Biber*. Taip pat pateikiamos ir autorės „išverstos“ oikonimo *Biberlauck* formos, žr. rekonstruotas formas **Bebralauckis* / **Bebralauckiai* (p. 105). Grįžtant prie etimologijos galima pridurti, kad nėra neįmanoma rekonstruoti ir lyties **Byberlauckis*, plg. **Bybertas*, **Bybartas*, kurie gal gali būti sietini su asmenvardžiu *Bybartas*.

Baigiant norėtusi trumpai užsiminti apie terminijos dalykus, aktualius kai kuriems autoriams – būdvardžių *prūsiškas*, *lietuviškas* ir daiktavardžių kilmininko *prūsų*, *lietuvių* vartojimą. Šių formų neskylimas iškreipia autorių mintis. D. Deltuvienė tapatina *lietuvių* ir *lietuviškas*, plg. vietovardį *Kostangkehmen* kildinamą iš *Kastantas* (p. 101), *Gerkischkeinen* – iš *Gerkis*, *Gerkė* (p. 101). Pagal pamatinius žodžius autorė skiria vietovardžių, kildinamų iš lietuviškų asmenvardžių, grupę. Šie (ir minėti) asmenvardžiai priklauso lietuvių vardynui, bet yra svetimos kilmės. G. Blažienė nediferencijuoja sąvokų *prūsų* ir *prūsiški* vietovardžiai (pvz., vietovardžiai *Jorlaucken* (p. 97), *Markelnigken* (p. 98) yra prūsų, bet ne prūsiški, kaip straipsnio pabaigoje (p. 99) vadinami autorės). Kaip matyti, kilmės ir priklausomybės skyrimas sąvokomis, pvz., *lietuviškas* ir *lietuvių*, kai kurių mokslininkų

darbuose dar nėra išsikristalizavęs, nors ši problema yra išsamiai aptarta tomo sudarytojos V. Maciejauskienės straipsnyje „Dėl lietuvių pavardžių (asmenvardžių) klasifikavimo“ (žr. Blt XXXII(1) 101–109) ir, rodos, jau neturėtų iškilti.

Kita svarbi problema, ryškėjanti iš straipsnių, yra onomastikos terminų varijavimas. A. Vidugiris vartoja *gyvenamųjų vietų vardus*, M. Razmukaitė – *oikonimus*; D. Deltuvienė – ir *oikonimus*, ir *vietovardžius*. Aiškios šių terminų skirties lietuvių kalbotyroje dar nėra. Painiavos įneša ir neseniai išleista „Lietuvių kalbos enciklopedija“, kur vietoj pagrindinio termino *oikonimai* vartojama onomastikos terminų sistema *painiojantys gyvenamųjų vietų vardai*.

Zurnale skelbiama recenzijų. Leidinio sudarytojai recenzuoja šias knygas: A. Butkaus „Lietuvių pravardės“ (V. Maciejauskienė), B. Laumanės „Zeme, jūra, zvejvietas. Zvejniecības leksika Latvijas piekrastē“ (L. Bilkis), V. Pēteraičio „Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai“ (M. Razmukaitė). Spausdinamas A. Sabaliausko parašytas nekrologas „In memoriam Terje Mathiassen“, 1998 metų Lietuvių kalbos instituto kronika. Leidinio pabaigoje yra gyvenamųjų vietų vardų sutrumpinimai.

Reziumuojant galima pasakyti, kad XLI LKK tomas yra vertingas ir įdomus. Iš jo matyti, kurio- mis onomastikos kryptimis dirbama ir kiek nuveikta, kurie tyrimo aspektai aktualūs ir kurie klausimai provokuoja diskusiją.

Daiva Sinkevičiūtė